
*Наталія
Вяткіна*

УДК 165

ТЕОРІЯ ЗНАЧЕННЯ, ДЕФЕРЕНЦІЯ І НОРМАТИВНІСТЬ

Нормативність у філософії означає дотримання правил, конвенцій, рекомендацій щодо буття, дій і мислення, але залежно від стилю мислення відповіді на питання про її нормативність відрізнятимуться. В межах аналітичної філософії нормативність може стосуватись логічності міркування, доказовості, аргументованості, експлікації уявлень про смисл термінів і висловлювань, тотожності чи еквівалентності мовних виразів за смислом/значенням, вимоги дотримуватися низки структурних вимог, які є умовою осмисленості інтерпретувальних систем. У процесі моделювання смислового боку природної мови, процесу мовленнєвої комунікації постійно виникають нові регламентації й вимоги, що поповнюють велику кількість варіантів загальної теорії смислу/значення, що долають обмеження класичних теорій.

Пропонується розрізнити, по-перше, норми, що визначають значення/зміст, і норми, породжені значенням/змістом [Glüer, Wikforss, 2018]. Думка про те, що значення є по суті нормативним, має ґрунтуватися на *семантичних* передумовах, тобто нормативність не може походити із зовнішніх джерел. Стверджуючи нормативність значення, ми тим самим вносимо обмеження на дотеоретичному рівні на будь-яку теорію значення, що її приймаємо. Але це є спірним питанням.

Розуміти термін — це використовувати термін відповідно до його значення. Звісно, є чимало ви-

© Н. ВЯТКІНА,
2019

падків, коли людина розуміє термін, але вживає його у хибному контексті, й навпаки — формулюючи правильне висловлювання, не до кінця або повністю не розуміє термін. І хоча виглядає так, ніби таким чином накладаються надто жорсткі раціональні обмеження на використання виразу відповідно до його значення, найпростіше керуватися принципом «має сенс — не має сенсу». А якщо до інтерпретації змісту додати дейвідсонівський принцип милосердя, бажання та дії співучасників комунікації, а також припущення про те, що мовці є істотами розумними й визначально спрямованими говорити правду, тоді зростає загальна узгодженість щодо істинності висловлювань і переконань [Davidson, 1991: p. 211] (більше про принцип милосердя див.: [Glüer, 2011: ch. 3]). Здається, що такий підхід послаблює нормативність значення і використання термінів згідно з їхніми значеннями. Тобто якщо вираз вживають неправильно, це не означає, що його вжито лінгвістично неправильно, — це означає, що вжито просто інше значення. У такому разі зникає внутрішній взаємозв'язок між інтенцією і її здійсненням, а разом з ним — концепція «нормативності, породженої значенням». Тобто якщо взаємозв'язок між наміром і майбутніми діями є внутрішнім, можливості порушення не виникає, міркування продовжуються. Висновок може бути такий: відносини не можуть бути одночасно внутрішньо притаманними і приписовими до виконання.

Виглядає так, що *нормативність-породжена-значенням* може бути виведена з *нормативності-що-породжує-значення*, і навпаки, бо будь-які твердження значення мають нормативні імплікації стосовно того, як слід вживати той чи той термін. Наслідком цього є так звані «мовні стандарти», що їх ми мусимо дотримуватись, запобігаючи зайвій невизначеності. Хоча сам термін невизначеності є досить контроверсійним. А проте замість розбиратися з тим, як і за допомоги чого утворюється значення, можна просто дотримуватися *соціолінгвістичної практики* вживання термінів і мовних виразів. Тобто повернутися до «значення як вживання» Вітгенштайна, до того, що значення мовних виразів визначені правилами їх використання. Проводячи аналогію між правилами гри і правилами мови, Вітгенштайн зазначав, що зі зміною правил змінюється значення, і без правил слово не має значення, або — зі зміною правил треба змінити і слово. І це було б добре. Але одним із наслідків такої регулювальної функції норм може бути функція ліцензування, рецензування і навіть цензури використання певних виразів. Утім, за будь-якого розуміння значення з упевненістю стверджувати, що значення є *за своєю природою* нормативним, немає достатніх підстав. Навіть згадані вище правильність та її умови не можна вважати нормативними під цим кутом зору. Замість цього пропонується вважати, що нормативність значення впливає з обов'язку говорити правду/істину. Але якщо йдеться про те, що це зобов'язання впливає із суто семантичних джерел, тоді незрозуміло, чи існують такі семантичні підстави, що можуть вимагати говорити правду/істину. Єдине пояснення полягає в тому, що це результат

змішування семантики і прагматики, коли правила останньої регулюють мовленнєві акти. Суть у тому, що *коли ці правила відіграють роль у твердженні, воно є нормативним, якщо ні — значення не є нормативним* [Glüer, Wikforss, 2018]. Чому так відбувається, є чимало причин. Найпоширеніша з них — домовленість або конвенція щодо правил вживання лінгвістичних виразів, які визначають не лише, що вираз має значення, а й яке саме значення. Ба більше, такі правила можуть породжувати/визначати певні дії, опосередковано впливаючи на формування значення (осмислене мовлення як дія-за-правилами).

Звідки беруться правила, що трансформують будь-яку інформацію в норму? Пропонується продовжити лінію міркувань стосовно соціолінгвістичної практики й дослідити процес утворення норм — через феномен запозичення понять, знань, інформації від інших людей і джерел інформації, що іменується *деференцією*. Засобами деференції та її різновидів — *лінгвістичної, епістемічної, семантичної, свідомої й деференції за умовчанням* [De Gra-banter, Fernandez, Nicolas, Stojanovic, 2005] — досліджують, як такі поняття можуть працювати, а також *чому* ми мусимо мати такі поняття, що їхній зміст закріплюється чи фіксується іншими мовцями. Свідомість інших людей дає змогу зберігати семантичне знання, закріплює й підтримує функціонування наших понять. І цей своєрідний «аутсорсинг» семантичних знань значно розширює нашу *компетенцію* як на індивідуальному, так і на колективному рівні [O'Madagain, 2016]. Останнє якраз стосується так званої *епістемічної деференції*, причин і підстав, на яких ми будуємо наші твердження. *Семантична деференція* дає змогу значенню слів, якими ми користуємось у розмові, бути детермінованими у той спосіб, в який їх розуміють інші мовці.

Процес окреслення і визначення поняття деференції пройшов досить довгий шлях, потрапивши до нас із царини права. І це стосується не тільки *покладання* на закон і *поваги* до авторитетів, а й конкретних застосувань поняття до розв'язання суперечностей у конкретних галузях — розбір апеляцій та владнання різних несумірностей і суперечностей між юридичними нормами. Стандартне визначення деференції у праві містить принаймні дві речі: шанобливе ставлення до рішення чи думки іншого та визнання авторитету іншого. Не випадково, мабуть, у правовій системі Канади до деференції долучили право адвокатів на помилку.

У цьому випадку спиратимемось переважно на такі переклади терміна «деференція», як «покладання», «увага», «повага», «довіра».

Коли філософ здійснює концептуальний аналіз і, стверджуючи причинно-наслідковий зв'язок, не переймається аналізом причини, а покладається на фахівців, ми кажемо, що такий філософ застосовує аналітичну техніку, що має назву «Грайсової деференції» [Cooper, 1976: p. 91]. Ця аналітична техніка дає можливість філософові стверджувати, скажімо, що те чи те сприйняття включає каузальні стосунки, звільняючи його від будь-якої відповідальності щодо точної природи причини таких стосунків. (Нам ця «техніка» знайома з часів панування діалектичного та історичного матеріалізму,

коли можна було стверджувати будь-що у філософії й науці, посилаючись на закони діалектики як на універсальну пояснювальну, нормативну й доказову базу, не переймаючись доказами.) З цього погляду, філософ у певному моменті свого аналізу *деферує* до фахівця відповідної науки, тобто активно покладається на того, хто є компетентним говорити про причинні зв'язки, про які йдеться. Грайс пояснює цю аналітичну техніку у своїй праці «Каузальна теорія сприйняття» [Grice, 1961].

Отже, «деференційно» означає «покладаючись на чужу думку, знання». Деференція фіксує той момент, що у своїй повсякденній практиці ми головним чином користуємося чужими знаннями, які, коли розібратись, виявляються й не знаннями навіть, а чіїмись думками або інформацією з медіа, що їхню достовірність не встановлено. Цей феномен досліджував Дж. Остин. Його стаття про чужі свідомості, або свідомості інших — це якраз пошуки того, яким чином ми щось знаємо, а точніше, що насправді можна відповісти на запитання: «Звідки ви це знаєте?». Хоча це лише один бік проблеми. Інший — в який спосіб і на якій підставі ми про це говоримо? Дискусії про інші свідомості (*Other Minds*) британський журнал «Mind» свого часу присвятив кілька чисел поспіль.

У відповідь на запитання, наскільки точно можна знати, Остин дає свій відомий перелік за шаблями: *це те, що можна знати достовірно, цілком безперечно, формально, виходячи з власного досвіду або на власний розсуд, з безпечних джерел, за непрямыми даними*. Як бачимо, шкала досить точно ґрадує шаблі знання, кожний з яких може стати — і стає — предметом окремого дослідження. А останній пункт стосується деференції. Але при цьому що стосується *непрямих даних* («знання з інших рук» або з *авторитетного джерела*), то це, як зауважує Остин, зовсім не те, що знання, отримане у непрямої спосіб [Austin, 1970].

Свідома деференція — це такий лінгвістичний зсув у бік наміру мовця вживати вирази у спосіб, характерний для певного діалекту, соціолекту чи ідіолекту. За допомоги різних контекстуальних засобів мовець спонукає своїх співрозмовників розпізнати його деференційні наміри (*deferring intentions*) і розпізнати того, кого мають на увазі (*intended deferee*). Умисне або свідоме (*deliberate*) деферування є у підсумку інтенційним актом, що він має бути проявлений мовцем та ідентифікований інтерпретатором.

Дуже часто можна спостерігати випадки, коли покладаються на чиюсь думку, не маючи наміру це робити (*default deference*). Тому такі випадки здебільшого залишаються не поміченими ані мовцями, ані слухачами. В реальному житті людина може не знати, до якого експерта апелювати, проте довіряє своєму найближчому мовному оточенню.

Інша річ — усвідомлена деференція. Коли ми не достаньмо володіємо поняттям, ми семантично апелюємо до зовнішніх норм фіксації значення поняття. Мовці здійснюють деференцію семантично, коли значення слів і виразів, що їх вони вживають, визначається розумінням цих слів/виразів радше

іншими мовцями, ніж ними самими. Носіями норми, на яку вони покладаються, можуть бути як окремі індивіди, групи, так і великі лінгвістичні спільноти. Деференційний механізм фіксує також той факт, що мовці можуть досить успішно користуватися поняттями і міркувати за допомоги цих понять, мало розуміючи їхній справжній зміст або зовсім не розуміючи його. Це відбувається за рахунок семантичної компетенції інших мовців.

Тобто виходить, що можна мати належні поняття без належних підстав. А інтуїція пояснюється тим, що належна референція досягається за допомоги експертів, тобто через семантичну деференцію до фахівців з конкретних питань, які відповідають за опис потрібних критеріїв. Неявно я спираюся на їхні знання, і це саме їхні концепції визначають мої поняття. Ця ситуація визначає мою позицію як *deferrer*, а позицію експертів — як *deferee*. При цьому треба зауважити, що практичні стосунки з експертами у будь-якому сенсі зовсім не обов'язкові. Достатньо просто припускати, що очікуваний концептуальний зміст зазвичай визначають відповідні фахівці мовної спільноти, хоч би хто вони були. Такий собі варіант адаптації екстерналістської гіпотези Патнема про розподіл мовної праці. Це означає, що ті знання, які є засадовими для правильного використання слів і понять, реалізуються через соціолінгвістичне співробітництво і комунікацію. А розмова про деференцію до компетентніших користувачів фіксує таку співпрацю на мікрорівні змісту висловлювань і думок.

Деференційні випадки можна розглядати як феномен «соціальної індексальності» [Recanati, 2001]. Тобто якщо суспільство не має експертів, що до них можна було б звернутись по відповідь, або ж експерти не мають відповідної інформації, деференційне поняття не набуває змісту. Подібним чином індексальні вирази не можуть ні на що вказувати, не матимуть референції, якщо буде відсутній об'єкт референції [Recanati, 1997].

Хоча ми мусимо брати до уваги й те, що навіть так звані експерти не володіють значеннями у повному обсязі й жодним чином не визначають їх остаточно. Експерти мають хіба що найбільше очікуване наближення до них.

Свого часу викликала подив та наполегливість, з якою Попер був проти переконань у тому, що наука розвивається від спостережень до теорії. Ця віра все ще дуже поширена і так твердо вкорінилася, що його заперечення проти цього досі викликають подив. Схоже на те, що Попер мав рацію, і треба нарешті упевнитись, що перевірюваність не має стосунку до теорії значення, тим паче на рівні повсякденного уживання слів. Що лише стосовно наукової теорії можна застосувати поняття фальсифікації, заперечуваності або перевірки.

Причиною такого наукового ригоризму, що ми його досі сповідуємо, є, мабуть, наше вперте дотримання утопічного ідеалу формування понять, про яке пише Карл Мангайм, що вони мали би відповідати принципам природничих та точних наук і бути загальнозначимими. Цей ідеал утворення понять передбачає існування позачасового поняттєвого рівня, де кожне по-

няття мусить займати відповідне місце, має бути однозначним і визначеним посеред інших понять раз і назавжди [Мангайм, 1956: р. 384]. Поза сумнівом, цей механізм органічно властивий формуванню понять, що аж ніяк не можна заперечувати. Але він стосується лише теоретичної частини природничих наук. Як зазначає Мангайм, ідеал редукування якісного, частково антропоморфного знання до кількісного, вимірюваного змінюється, але для деяких царин науки, що «відмовляються від принципу квантифікації, раціоналізація засобами доволі болісного процесу «дефініціювання» розвивається у бік створення понадчасової, понадкон'юнктивної системи понять» [Мангайм, 2000: с. 385]. Як зазначає Квайн, «чим наука є менш розвиненою, тим більше її термінологія схильна спиратись на некритичні припущення взаємного розуміння. З підвищенням строгості цей базис поступово замінюється введенням визначень. Взаємовідносини, залучені до цих визначень, набувають статусу аналітичних істин. Те, що одного разу було визнано як теорія про світ, реконструюється як мовна конвенція» [Quine, 1966: р. 77].

Мангайм говорить про те, що існує ще одна тенденція, що виникла на ґрунті іншого напрямку. Вона виходить з можливості використовувати будь-яке поняття як *ім'я*. Під іменем, на його погляд, слід розуміти «специфічну властивість слів позначати певну річ у певній функції у рамках її унікального стосунку до нас, а також до нашої певної кон'юнктивної спільноти» [Мангайм, 2000: с. 385]. Треба пояснити цей термін Мангайма. Сам термін «кон'юнктивний» належить фон Вайцзекеру, але не фізику, а досліднику фізіології почуттів, і позначає особистісний, живий характер пізнання, зв'язок речі (або особи) з нами (кон'юнкція), тими, хто сприймає й пізнає. Тому характер пізнання — *кон'юнктивний* [Мангайм, 2000]. Мангайм бере це поняття з метою позначити етап пізнання, коли ще до вироблення будь-яких поняттєвих формулювань *уже* працює певний різновид пізнання і *ми* вже маємо спільне знання *для нас*, навіть якщо немає доказів і свідчень про його існування. Це, звичайно, має стосунок до *common sense* — не тільки здорового глузду, а й повсякденного мислення, що ним займалась і займається аналітична філософія.

Ми не ставимо тут питання, яким чином можна розкрити справжнє значення слова чи висловлювання. Ми ставимо питання, як можна робити правильні висновки і діяти належним чином, користуючись поняттями і знаннями, яких ми повністю або частково не розуміємо. Такі речі виникають у так званій «сірій зоні», що утворюється у процесі «дисоціації знання від акту пізнання», як про це говорить Карл Мангайм. «Фройд відкрив систему неусвідомлюваних значень, виявивши тим самим значущість, релевантність речей, що їх раніше вважали тривіальними, — таких, як помилки пам'яті та обмовки, мовні неточності та огріхи. Вони виявилися релевантними у невідомому доти контексті» [Мангайм, 2000: с. 75].

Ми дійсно не можемо, як вважає Мангайм, остаточно визначити, чи має те чи те явище стосунок до певної системи, оскільки нерелевантність не

виключає можливості для таких явищ належати іншій структурі, існування якої ще не визначено. За аналогією з Мангаймовим визначенням можна і щодо мови сказати, що вона є не одиничною багатоскладовою структурою, а агрегацією частково структурованих сфер. Не кажучи вже про те, що на рівні дії не обов'язково — для того, хто здійснює якісь дії, — розуміти функційне значення своїх дій та керуватися мотивами, продиктованими розумінням [Мангайм, 2000: с. 78].

Часто-густо можна спостерігати, як мова певної спільноти викликає непорозуміння з боку «невтаємничених», є закритою для широкого загалу. У мові й мовленні таких доволі «герметичних» спільнот виробляють свої власні термінологію і «коди» спілкування, це свого роду «штучна» мова. Логічна наукова спільнота колишнього СРСР демонструє один із варіантів такої системи понять, що виявляється дуже живучою і становить певні труднощі для перекладу українською. Ба більше, «акустичний звуковий комплекс», який може бути знайомий багатьом, у вузькій спільноті набуває певного значення, зумовленого специфікою цього кон'юнктивного спілкування причетних до переживань. Мангайм власне дає опис *соціолекту*, поняття, що ми ним почали користуватися значно пізніше. У соціолекті значення звичних слів можуть раптом виникнути як особливі найменування. У такому випадку слово фіксує тільки той бік речі чи події, що звернений до спільноти. Мангайм згадує про приклади адресованих дітям пестливих слів, мови закоханих, друзів.

Говорити мовою, згідно з Вітгенштайном, є компонентом діяльності та формою життя. Квайн теж пише, що іноді можна просто розмовляти, не маючи онтологічних зобов'язань. Але що для нас важливо, всі так звані *робочі поняття* у живому мовленні несуть цю індивідуалізувальну здатність і функцію. Вони можуть бути реконструйовані у спосіб, що його пропонує сучасний підхід до деференції. Мангайм описав, як філософ Ерих Кауфман показав, що термін «організм», виявляється, вперше був застосований у політичному й соціальному, а не у біологічному контексті. Кауфман, за словами Мангайма, простежив витоки сучасного поняття «організм» аж до Канта. З'ясувалося, що філософи, які працювали переважно в галузі права, вживали цей термін у сенсі близькому до сучасного поняття «механізм», і стосувався він уявлень про системи, зібрані майстрами для певних цілей, а не живих істот з їхнім спонтанним розвитком [Мангайм, 2000].

За часів Мангайма було важко передбачити, що цю особливість мовних та експертних спільнот називатимуть терміном «деференція», який слугуватиме у практиці дослідницької роботи в командах, які виконують складні взаємозалежні мультидисциплінарні завдання. Йдеться про фундаментальний процес, що його учасники отримують доступ до експертизи один від одного, покладаючись на думку, переконання й рішення інших у перебігу цієї командної роботи [Anderson, Willer, Kilduff, Brown, 2012]. Це відбувається, коли хтось із членів команди деферує до іншого, тобто покладається на

того, хто має необхідні навички для розв'язання конкретної проблеми чи реалізації проекту, коли команда здатна згрупувати різнобічні знання в ефективний спосіб [Bunderson, 2003]. Це може стосуватись як розроблення лазерних технологій з виявлення ракових клітин, так і розвитку алгоритмів з ідентифікації нейропластичності, коли науковцям, які спеціалізуються на нейрофізіології, потрібно звернутись до (*to defer to*) члена команди щодо експертизи математичної моделі динамічних систем, таких як людський мозок. Ці акти бінарної деференції працюють як будівельні блоки для координації завдань та акумулювання знань цих дослідницьких команд. На цих процесах здійснюється багаторівневий аналіз деференції, мета якого — не створення жорстких норм, а побудова ефективної мобільної експертної роботи, взаємодоповнення та ієрархії компетенцій і знань у дослідницьких командах [Joshi, Knight, 2014]. Це можна зрозуміти як поєднання семантичної та епістемічної деференції у практичному застосуванні їх.

Тільки розкриваючи мовленнєву текстуру шар за шаром, виявляючи приховані параметри, контексти, неартикульовані складові, сліди впливів, запозичень, підмін і підстановок, ми можемо побачити структуру комунікації на мікрорівні.

Водночас існує протилежний процес — тяжіння до зодноманітнення, нормативізації, уніфікації, стандартизації мови та мовлення. Ми знаходимо зв'язок між соціальними стимуляціями до певного уживання слів, соціального навчання, різних «заохочень за об'єктивність», що ведуть до коригувальних виправлень усього, що не узгоджується із загальноприйнятим уживанням слів, значень, норм, та деференцією, що встановлює ланцюжок цих уживань, спотворень, уточнень, які ведуть до якогось проблематичного початку уживання імені, назви, поняття, факту наявності предмета.

«Та одноманітність, яка об'єднує нас за комунікації та в наших переконаннях, — це одноманітність, отримана внаслідок навчання, таких, що накладаються на хаотичне суб'єктивне розмаїття зв'язків між словами і досвідом. Одноманітність з'являється там, де вона має соціальну значимість, тому вона виникає радше за інтерсуб'єктивно спостережуваних обставин, ніж за доступних для спостереження тільки одній особі» [Quine, 1960: p. 8].

Квайн порівнює різних людей, навчених однієї й тієї самої мови, з різними кущами в саду, підстриженими так, щоб вони набули однакової форми однакових слонів. Звичайно, що анатомічні деталі гілочок і лозинок виконуватимуть свої функції по-різному, але ззовні результати виглядатимуть майже однаково [Quine, 1960].

Зустрічаючись у повсякденній практиці з чимось у мові не дуже зрозумілим нам, чим ми недосконало володіємо, ми звертаємось по допомогу до словника або до пошукової системи в інтернеті. Хоча словники можуть бути різними за обсягом і якістю, а статті з Вікіпедії можуть бути незадовільного рівня. У будь-якому разі це не задовольняє, наприклад, Д. Дейвідсона, який поділяє припущення, що було загальним для ХХ сторіччя, про існування

зв'язку між істиною і значенням. Якщо ми не відаємо, за яких умов речення є істинним, ми не можемо претендувати на повне його розуміння. Жодний підручник, словник чи стаття з енциклопедії не можуть надати нам інформацію про умови істинності для речень, що стосуються каузальних зв'язків або речень про дії [Пасмор, 2002]. Але це ще не вся історія, як каже Вудфілд. Існують, на його думку, ще деякі базові припущення, такі, як моє чи ваше бажання наслідувати певний зразок. Семантична деференція, вважає Вудфілд, має бути підкріплена власним бажанням говорити відповідно до норм, які визначають об'єктивно правильне використання. Саме до цих норм ми у підсумку пристаємо. Якщо я особисто покладаюся на вас, це відбувається тому, що я довіряю вам як інтерпретаторові цих норм і дозволяю їхньому авторитетові перейти до вас. Може статися і так, що цей дозвіл буде відкликано і довіру знято. «Де не існує незалежного стандарту правильного і не-правильного, немає деференції, а є лише підлеглість» [Woodfield, 2000: p. 451].

Часом ми не помічаємо, що, по суті, займаємось розв'язанням проблем, породжених самою природою англійської мови. Індексальні вирази, іменні (іменникові) фрази, екзистенційні слова і вирази, негативні висловлювання, займенники як основа анафоричних висловлювань — усі ці граматичні одиниці та різні інші утворення на підставі їх мають свою специфічну здатність впливати на наш спосіб мислення про мову та мовлення. І це не є якоюсь новиною, бо на початку будь-якого дослідження в річищі аналітичної філософії ми так чи так засвідчуємо, явно чи неявно, свою прихильність (деференцію!) до традицій англо-саксонського напрямку (принаймні це стосується прихильників аналітичної філософії). А отже, ми приймаємо норми і ту онтологію мови та мовлення, що їх вони тягнуть за собою. Як можемо пересвідчитись, переважна кількість публікацій, як і вся дискусія з проблематики референції та деференції, у цьому випадку відбувається англійською (у публікаціях французьких, бельгійських та італійських дослідників). Про щось подібне згадує Даглас Гофштадтер у передмові до своєї знаменитої книги «Гедель, Ешер, Бах». Коли він навчився вільно говорити французькою, то зацікавився смислом виразу «думати французькою», що його всі навколишні вживали бездумно. Йому ж самому здавалося, що під поверхнею слів будь-якої мови знаходяться чисті *думки*, що за визначенням мають бути глибшими за слова, глибшими за будь-яку граматику. Але був момент, що вказував на те, що й «чисті думки» залежать від чогось, а саме — від засобів спілкування, що їх людина обирає собі. Так Гофштадтер відкрив для себе, що коли він «думає французькою», йому на думку спадають зовсім інакші думки, ніж коли він «думає англійською». Власне в той момент йому захотілося зрозуміти: що є головнішим — мова чи думки, спосіб передання інформації чи сама інформація, форма чи зміст, і хто цим всім керує [Хофштадтер, 2001]. Як зазначає Дж. Пасмор, посилаючись на Б. Тейлора, той приписує Д. Дейвідсонові точку зору, згідно з якою засадовою для англійської мови нібито є «деяка формальна мова («базова англійська»), в

якій кожне «поверхове» англійське речення знаходить принаймні одну парафразу («базову парафразу»), при цьому «поверхові речення» пов'язані з подібними парафразами послідовністю хомскіанських трансформацій, які зберігають значення речень» [Пасмор, 2002: р. 165]. До речі, якщо уявити собі, що ми формулюємо українською теорію істини для французької мови, тоді стає ясніше, чи можемо ми знати, є речення істинним чи ні. Виявляється, що Дейвідсон вважав, що теорію значення можна будувати лише для мови, якою людина *вже* володіє, а не для іноземної мови. Тут і постає питання, наскільки людина володіє своєю рідною мовою і наскільки можливо будувати теорії істини іноземною.

Критикуючи так звану *A Use Theory of Meaning (UTM)* Пола Горвіча [Horwich, 2005], Майкл Девіт [Devitt, 2011] зазначає, що можна припустити, що лінгвістична спільнота загалом має на увазі одне й те саме під тими самими словами. Але аргументи від «невігластва та помилки», запропоновані революцією в теорії референції, розпочатої Солом Крипке, показують, що люди можуть поділяти думки з приводу значення слів, але суттєво розрізнятися у вживанні/використанні їх. У відповідь на критику Горвіч звертається до *деференції*, що, на думку Девіта, не є переконливим за відсутності необхідних деталей. Горвіч також висловлює сумнів щодо можливості доопрацювання деференції до рівня задовільної теорії. Його останнє критичне зауваження стосується того, що звернення до деференції не узгоджується з *UTM*, ба навіть є руйнівним для *UTM*. Речення силою значення слів спричиняють лінгвістичну поведінку. Наприклад, якщо фраза «дощить» висловлює знання для твердження того, що «дощить». Але так само воно спричиняє і нелінгвістичну поведінку: ми не тільки змушені промовляти «дощить», а й узяти парасольку. Спричинення нелінгвістичної поведінки видається Девіту більш фундаментальною річчю (згадаймо поведінку тварин, дітей). Він схиляється до того, що необхідно розширити розуміння значення: його треба ідентифікувати не лише з ментальним значенням слова, а й із тим, чому вони викликають якесь поведіння. Часом обидва автори мислять майже вздовж одних і тих самих ліній, але як зазначає Девіт, П. Горвіч однаково ідентифікує значення залежно від залучення речень та їхніх значень у поле вірувань, натомість Девіт мислить значення в термінах поведінки, яку воно спричиняє. Але як це можливо, щоб члени лінгвістичної спільноти мислили одне й те саме під тим чи тим словом і водночас уживали їх нарізно?

Прихильники каузального підходу пропонують ідею, що її коротко згадав Стросон у своїй теорії опису імен, і також Крипке в каузальній теорії референції, як спеціальний випадок соціальної кооперації у визначенні референції. Це ідея «референційного запозичення», або того, що пізніше назвали «деференцією». Саме цю ідею і пропонує Горвіч як відповідь на поставлене Девітом запитання. *A Use Theory of Meaning* у поєднанні з деференцією — це окрема лінія досліджень, де особливу увагу приділяють експертній діяльності. У цих дослідженнях епістемічну деференцію тлумачать як

комплексну лінгвістичну практику, а також як комплексну економічну практику внаслідок розподілу лінгвістичної праці і використання у проектній діяльності.

Побудова самостійної *теорії деференції* — це відкрите питання.

Але вже зрозуміло, що деференція суттєво доповнює ту мову, якою ми описуємо вказування, взаємини з реальним та символічним світами, куди сягає наш погляд, про що ми пам'ятаємо і що проектуємо; це наш звичний, свідомий чи несвідомий, але далеко не завжди правильний слововжиток, що є важливою частиною живої комунікації соціальної та мовної спільноти. Це той випадок, коли у певному сенсі вада, порушення норм чи перешкода мовленнєвої комунікації стає (може стати) креативним засобом розрізнення того, що належить, а що не належить розширенню терміна. Згідно з Патнемом, коли ми маємо це розрізнення, ужиток певних термінів мовцями, які не володіють епістемічною здатністю, залежить від їхньої «структурної кооперації» з тими мовцями (експертами), які мають цю здатність [Putnam, 1975: р. 227], що веде до визначення норм і нормативного дискурсу.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Мангайм, К. (2000). *Избранное. Социология культуры*. СПб.: Университетская книга.
- Пассмор, Дж. (2002). *Современные философы*. М.: Идея-Пресс.
- Хофштадтер, Д. (2001). *Гедель. Эшер. Бах: эта бесконечная гирлянда*. Самара: Издательский Дом «Бахрах-М».
- Anderson, C., Willer, R., Kilduff, G.J., Brown, C.E. (2012). The origins of deference: When do people prefer lower status? *Journal of Personality and Social Psychology*, 91 (6), 1094-1110.
- Austin, J.L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press.
- Austin, J.L. (1970). Other Minds. In: J.L. Austin, *Philosophical Papers*.
- Bunderson, J.S. (2003). Recognizing and utilizing expertise in work groups: A status characteristic perspective. *Administrative Science Quarterly*, 48, 557-591.
- Cooper, W.E. (1976). Gricean Deference. *Metaphilosophy*, 7 (2, April). 91.
- Davidson, D. (1991). Three Varieties of Knowledge. In: A.Ph. Griffiths (Ed.), *Royal Institute of Philosophy Supplement* (pp. 153-166). New York: Cambridge University Press. (Reprinted in: Subjective, Intersubjective, Objective (2001). *Philosophical Essays*, 3, 205-220). Oxford: Clarendon Press.)
- De Brabanter, N.V., Fernandez, D., Nicolas, I., Stojanovic, M. (2005). Deferential Utterances. Retrieved from: http://jeannicod.ccsd.cnrs.fr/ijn_00000575/document
- Devitt, M. (2011). Deference and the Use Theory. *ProtoSociology*, 27, 196-211.
- Glüer, K. (2011). *Donald Davidson: A Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Glüer, K., Wikforss, Å. (2018). The Normativity of Meaning and Content. In: E.N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/meaning-normativity>
- Grice, H.P. (1989 [1961]). Causal theory of perception. In: Grice, H.P., *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Mass.
- Joshi, A., Knight, A. (2014). Who Defers to Whom and Why? *Academy of Management Journal*, April, 1-67.
- Horwich, P. (2005). *Reflections on Meaning*. Oxford: Oxford University Press.
- O'Madagain, C. (2016). Outsourcing Concepts: Deference, the Extended Mind, and the Expansion of our Epistemic Capacity. In: A. Clark, J.A. Carter, J. Kulestrup, S.O. Palermos,

- D. Prichard (Eds.), *Socially Extended Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Mulligan, K. (1999). Justification, Rule-Breaking and the Mind. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 99, 123–139.
- Putnam, H. (1975). *Mind, Language, and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Quine, W. (1960). *Word and Object*. MIT, Library of Congress, CC: 60--9621.
- Recanati, F. (2001). *Modes of Presentation: Perceptual vs Deferential. Building on Frege: New Essays on Sense, Content, and Concept*. Albert Newen, Ulrich Nortmann and Rainer Stuhlmann-Laeisz. Ed. CSLI Publications: 197–208.
- Woodfield, A. (2000). Reference and Deference. *Mind and Language*, 15, 433–451.

Отримано / Received 31.10.2019

Вяткіна, Наталія — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу логіки та методології науки Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.
